

УДК 159.924–051.11

Сербін-Жердецька І. А.

аспірант кафедри диференціальної і спеціальної психології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
65082, м. Одеса, вул. Дворянська, 2
e-mail: s.v.odessa@mail.ru.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВОГО ВИБОРУ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена дослідженню проблеми життєвих виборів особистості: видам, формам реалізації, чинникам, що детермінують життєвий вибір особистості.

Ключові слова: життєвий шлях, життєва стратегія, життєдіяльність, структура особистості.

Постановка проблеми. Суб'єктний аспект життєвого шляху завжди сто-
яв у центрі уваги психологів як найбільш суттєвий. Специфіка життєвого
процесу, за К. О. Абульхановою-Славською, пов'язана з тим, як його здій-
снює суб'єкт [1]. Наслідуючи ідеї С. Л. Рубінштейна, підкреслюючи актив-
ний, суб'єктний характер життєвого шляху, К. О. Абульханова-Славська
описує і аналізує життя людини як процес активної соціальної життєді-
яльності: активність особистості виражається в тому процесі організації
свого життя, в якому особистість відсовує одні, наближає інші ситуації,
долає перешкоди, проводячи свою життєву лінію, здійснюючи свій жит-
тєвий вибір. Суб'єктність індивіда базується на інтенціональності пере-
живань, уявленні про належне як суб'єктивно можливе; складна цілісна
структура людини як суб'єкта розкривається лише на соціальному рівні
розвитку людини як особистості [3]. Внутрішньою структурою суб'єкта, в
якій узагальнюються властивості особистості індивіда, є психофізіологічні
і психосоціальні властивості, що визначають його готовність до здійснення
певних. Ось чому їх можна віднести до потенціалів, ресурсів людини.

Вибір є надзвичайно складним і багатоаспектним психологічним фено-
меном, оскільки саме життя є результатом життєвих виборів, які щогоди-
ни робить особистість; життєвий вибір людини має потужні рушійні і спря-
мовуючі сили, регулятивні можливості. У сучасній соціально-економічній
ситуації кількість виборів, які з необхідністю повинна здійснити людина,
наростає: нестабільність економічного життя, тривожність у зв'язку з мож-
ливістю втратити роботу, часто дисгармонійні стосунки в сім'ї, обумовлені
неоднозначністю життєвої ситуації, усвідомлення некомпетентності при
рішенні смисложиттєвих завдань та ін., робить надзвичайно актуальними
питання природи і суті життєвих виборів.

Здійснюючи вибір в переломні періоди життя, людина тим самим ви-
значає напрям і характер свого подальшого розвитку: ефективний вибір
сприяє, а неефективний — утруднює досягнення людиною вершин.

Основною ціллю статті є узагальнення та аналіз провідних теоретичних підходів до проблеми життєвого вибору, що в подальшому дозволить сформулювати основну наукову стратегію в даному напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних теоретико-емпіричних дослідженнях показано, що особистісний вибір детермінується двома групами чинників:

- 1) особистісними особливостями суб'єкта;
- 2) специфікою зовнішніх умов, в яких здійснюється вибір.

Особистісні детермінанти вибору вивчалися: у межах теорії ухвалення рішень (Ю. М. Козелецький, Т. В. Корнілова, Г. М. Солнцева, Н. А. Simon); у екзистенціально-гуманістичному і діяльнісному напрямках (А. Маслоу, Р. Мей, В. А. Петровський, Н. В. Пилипко, О. Ю. Мандрикова, Л. І. Дементій).

Вивчався також вплив зовнішніх чинників на вибір особистості: контекстів завдань на вибір варіанту рішення (А. Tversky, D. Kaneman, Н. Т. Wang, О. О. Савіна); соціальних ситуацій і взаємодій на вибір стратегії життя і формування життєвого сценарію (Е. Берн, Р. Гулдінг, М. Гулдінг, Г. С. Альтшуллер); вплив соціальних чинників (авторитету, думки більшості) на здійснення «правильного» вибору (Р. Чалдіні, Д. Кенрик, С. Нейберг).

Особистісний вибір розглядається в екзистенціальній і культурно-історичній психології як детермінанта становлення особистості, як можливість зміни соціальних умов її розвитку: вибір як вчинок формує особистість (Ж.-П. Сартр, В. Франкл, М. М. Бахтін, О. Г. Асмолов, В. П. Зінченко).

Отже, проблеми психологічних механізмів життєвого вибору на сьогодні актуальні в області екзистенціальної, теоретичної, практичної психології, є нагальними питаннями психології особистості. Вивчення проблеми вибору представлено у вітчизняній психології в різних аспектах. Вибір розглядається як складова життєвого шляху особистості (С. Л. Рубінштейн, В. С. Мухіна, О. Г. Асмолов та ін.); як спонукання до акме (О. О. Бодальов, О. О. Деркач та ін.); як концептуальне поняття теорії ухвалення рішень (Т. В. Корнілова); як внутрішня діяльність (Д. О. Леонт'єв). Останніми роками з'явилися роботи, в яких підкреслюється значущість вивчення ціннісних підстав вибору (В. В. Знаков); відзначається, що вибір пов'язаний з усвідомленням, реалізацією власного потенціалу і визначається внутрішньою позицією особистості, її ціннісними орієнтаціями (В. С. Мухіна). Невеликою кількістю робіт представлені дослідження операціональної структури вибору життєвого шляху, стратегій його реалізації (Д. О. Леонт'єв, О. Ю. Мандрикова, Л. І. Дементій).

Виклад основного матеріалу. Все це дозволяє нам визначити життєвий вибір людини як вибір у біфуркаційній точці життєвого шляху, що є суб'єктивним процесом і результатом мотивованого ранжирування цінностей і переваги інтернальної відповідальності, незмінно супроводжується певними відчуттями (емоціями), вольовими зусиллями і когніціями. Але життєвий вибір залежить не лише від знання, свідомості, самосвідомості, але й від особистості в цілому. Життєві рішення як відповідь особистості

на ті або інші обставини і події є ефектом цілісної структури особистості, яка заломлює, опосередковує усі зовнішні дії — події і обставини життя. Життєві вибори, що ініціюються самою особистістю, у більшості випадків цілком відповідають її характеру і загальній її структурі, хоча людина може долати саму себе і здійснювати вчинки усвідомлено усупереч своєму характеру.

Життєвий вибір виконує низку функцій:

- адаптивну (вибір, актуалізований будь-якими об'єктивними обставинами, дозволяє людині пристосуватися до умов, що змінюються);
- гностичну (пізнаючи наявні в її розпорядженні (доступні) можливості для вибору, людина пізнає об'єктивну дійсність, навколишній світ);
- аксіальну (пізнані можливості оцінюються, ранжируються і ієрархізуються відносно індивідуальних ціннісних орієнтацій суб'єкта, моральних імперативів та систем цінностей, що існують в соціумі);
- дозвільну (предметом вибору є вирішення будь-якого можливого протиріччя — вибирається одна можливість і відкидаються інші);
- регулятивну (здійснення людиною виборів в самих різних сферах її життєдіяльності з урахуванням об'єктивних обставин з метою реалізації образу бажаного результату (дозволу) ситуації вибору стає регулятором поведінки і конкретних дій того, хто вибирає);
- акмеологічну (вибір сприяє тому, що людина піднімається на більш високий рівень свого розвитку, розширює і поглиблює досвід рішення проблем і, у разі успішного вибору, здатна через його реалізацію в діяльності досягти свого АКМЕ — вершини розвитку, моменту найбільшого розквіту особистості).

Аналіз наукових першоджерел дозволяє виділити наступні види життєвих виборів, які є для суб'єкта життєвими: професійні, особистісні, екзистенціальні, моральні, соціальні.

Професійний вибір — це різновид вибору, при якому критерії для порівняння альтернатив не дані спочатку і суб'єкту самому належить їх конструювати. Суб'єкт повинен знайти загальні підстави для зіставлення якісно різних альтернатив і сформулювати критерії їх оцінки, по відношенню до яких альтернативи набувають того або іншого смислу [3].

Життєвий вибір особистості визначається не лише об'єктивними обставинами, ситуацією вибору, але і, головним чином, самим суб'єктом вибору, його ментальністю. Причому суб'єктивні чинники опосередковують і заломлюють дію об'єктивних і, як правило, мають вирішальне значення.

Вибір опиняється в центрі питань людського існування, засадничою його характеристикою, унікальною особливістю і неодмінною умовою необхідності приймати відповідальність за власне «Я». Більше того, будь-який вибір виявляється таким, що зачіпає особистість, визначає її, тобто, будь-який вибір виявляється особистісним. А. В. Петровський, Д. М. Леонт'єв, Н. В. Пилипко підкреслюють особливість особистісного вибору, його відмінність від повсякденних виборів, вважаючи, що треба провести розмежування між «особистісним вибором», вибором між мотивами і численними виборами, які миттєво здійснюються в межах нормативно заданої

діяльності [1]. Інша ж група авторів (Е. Фромм, С. Мадді, Д. О. Леонтьєв) вважає, що особистісний вибір може здійснюватися і в повсякденних ситуаціях [2; 5; 4]. Ми дотримуємося останньої точки зору, вважаючи, що з численних усвідомлених і осмислених повсякденних виборів складається основа для важливих і доленосних виборів і вчинків особистості. Особливого значення набуває ця проблема в контексті системи виборів, які мають здійснювати працівники органів внутрішніх справ: внаслідок складності та багатофункціональності професійної діяльності вони є водночас і професійними, і особистісними, і екзистенціальними, і моральними, і соціальними.

Можливий також екзистенціальний вибір — у критичних життєвих ситуаціях, коли суб'єкту не дані ані критерії порівняння альтернатив, ані самі альтернативи: він повинен сам конструювати ці альтернативи разом з можливими майбутніми наслідками вибору, і на підставі порівняння майбутніх і можливостей відповідальної реалізації вибраної альтернативи робити свій вибір. У філософії екзистенціалізму ситуація екзистенціального вибору розглядалася як надзвичайна, екзистенціальний вибір має бути самостійним, цілісним, спонтанним, очевидним і задовольняючим особистість.

Моральний вибір — це акт раціонального, цілеспрямованого волевиявлення в умовах нормативної моралі, що актуалізується переважно в ситуаціях морального конфлікту і відбиває властиву суб'єкту вибору ціннісну орієнтацію.

Соціальний вибір — це більш-менш усвідомлене визначення (виявлення) суб'єктом соціальної дії цілей своєї діяльності і засобів їх досягнення, визначальний рух соціуму за тим або іншим варіантом розвитку з множини об'єктивно можливих.

Життєвий вибір людини визначається не лише об'єктивними обставинами, ситуацією вибору, але і, головним чином, самим суб'єктом вибору, його ментальністю. Причому суб'єктивні чинники опосередковують і заломлюють дію об'єктивних і, як правило, мають вирішальне значення.

Отже, вибір детермінований структурою особистості і опосередковується усією системою властивостей людини, включаючи індивідні (стать, вік), особистісним механізмом життєвого вибору є певна відповідність цінностей, що лежать в основі вибору, і способів ухвалення рішення.

Кінцевим результатом життєвого вибору є вчинок, що реалізовує прийняте рішення. Ця остання фаза має практичний характер і неможлива без вольових зусиль. Але не менш важливо, що міняється ставлення особистості до себе: правильне рішення життєвої проблеми, що відкриває нові життєві перспективи, затверджує цінності особистості, підвищує у неї рівень самоповаги, упевненість у своїх силах, зміцнює принципи життя. Вчинок відкриває самому суб'єкту його досі приховані душевні і духовні потенціали і тим самим вносить зміни в його самосвідомість, образ Я.

Проблемні ситуації більш-менш усвідомлюються особистістю і виступають як завдання, які необхідно вирішувати, щоб зміцнювати і удосконалювати основи власного життя і життя близьких людей, а також усіх інших, з якими людина пов'язана різноманітними стосунками в малих і

великих спільнотах. Іноді об'єктивно виниклі проблеми не сприймаються як такі, людина не ставить відповідні завдання, і тому не вирішує нічого. Тоді рішення доведеться за неї шукати оточуючим чи близьким, або ж проблема з часом втрачає актуальність внаслідок об'єктивної динаміки обставин життя. Ось чому ми наголошуємо на особливій ролі інтернальності у структурі життєвого вибору.

Різні типи особистостей здійснюють життєві вибори по-різному:

1) відповідно до загального задуму, особистої життєвої програми, життєвого плану;

2) відповідно до приписів суспільства, соціальної програми;

3) ситуативно, не заглядаючи уперед, підкоряючись актуальній потребі в конкретній ситуації;

4) деякі ж взагалі вважають за краще не бачити проблем і нічого не вирішувати.

Способи постановки і рішення життєвих завдань при здійсненні життєвого вибору є психологічним механізмом життєдіяльності особистості на життєвому шляху, тобто і особистісного розвитку:

Вчинивши життєвий вибір, особистість по-іншому бачить своє життя і намічає нові шляхи свого розвитку, після здійснення вчинку згідно з прийнятим життєвим рішенням людина не перестає думати про зроблений вибір, аналізує його результат, зіставляючи з життєвими планами і цілями, і психологічною ціною, якою дісталася перемога. У цих роздумах про зроблене і пережите відбувається засвоєння уроків життя, формується дорогоцінний життєвий досвід.

Робота свідомості призводить до змін в системі поглядів, переконань, світогляду, тобто вищих форм спрямованості особистості. Тим самим створюються нові підстави для окремих рис характеру і структурних змін характеру в цілому, відбувається те, що Б. Г. Ананьєв називав будівництвом особистості зсередини (див.: [1]). Зовнішніми подіями і тими внутрішніми змінами, які вони викликають, процес становлення і розвитку особистості не вичерпується. Вони закладають лише основу особистості, здійснюють лише попереднє її формування; подальша добудова і обробка пов'язані з іншою, складнішою, внутрішньою роботою, у якій формується особистість в її вищих проявах [3].

Висновки. Таким чином, життєвий вибір людини визначається не лише об'єктивними обставинами, ситуацією вибору, але і самим суб'єктом вибору, його ментальністю, причому вирішальне значення мають суб'єктивні чинники, які опосередковують і заломлюють дію об'єктивних.

Пускову роль при цьому відіграє сприйняття людиною проблемної ситуації, оскільки саме воно змістовно визначає її як виборну і спрямовує подальшу активність суб'єкта.

Суб'єктивні складові вибору містять окремі характеристики, які настільки тісно взаємопов'язані між собою, що це дозволяє говорити про їх системний вплив на життєвий вибір людини. Гармонізація взаємодії даних складових — потребово-мотиваційної, емоційно-вольової, когнітивної, аксальної, стереотипів і настанов — здатна підвищити доцільність вибору.

Інакше при пригнічуючому впливі будь-якої складової в процесі вибору або за наявності в ній дефекту можливі девіації і не виключений вибір неадекватної або асоціальної можливості.

Перспективи подальших досліджень передбачають емпіричне дослідження життєвого вибору працівників органів внутрішніх справ.

Список використаних джерел та літератури

1. Абульханова-Славская К. А. Время личности и время жизни /К. А. Абульханова-Славская, Т. Н. Березина. — СПб.: Алетейя, 2001. — 304 с.
2. Бодалев А. А. Вершины в развитии взрослого человека /А. А. Бодалев. — СПб.: Питер, 2007. — 215 с.
3. Леонтьев Д. А. Психология смысла /Д. А. Леонтьев. — М.: Смысл, 2003. — 478 с.
4. Щebetova A. Л. Психологические особенности ситуаций жизненного выбора в среднем возрасте / А. Л. Щebetova // Молодой ученый. — 2011. — Т. 2, № 6. — С. 111–113.

References

1. Abulhanova-Slavskaya K. A. Vremia lichnosti i vremia zchizni [Time of personality and time of life]. — SPb.: Aleteja, 2001. — 304 p.
2. Bodaliyov A. A. Vershini v razvitii vzroslogo tcheloveka [Tops are in development of the grown man]. — SPb.: Piter, 2003. — 215 p.
3. Leontiev D. A. Psihologiya smisla [Psychology of sense]. — M.: Smysl, 2003. — 478 p.
4. Schebetova A. L. Psihologicheskie osobennosti situaciy zchizntnogo vibora v srednem vozraste [Psychological features of situations of vital choice are in middle age] // Molodoy utcheniy [Young scientist]. — 2011. — Т. 2, N 6. — P. 111–113.

Сербин-Жердецкая И. А.

аспирант кафедры дифференциальной и специальной психологии
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЖИЗНЕННОГО ВЫБОРА ЛИЧНОСТИ

Резюме

Статья посвящена исследованию проблемы жизненных выборов личности: видам, формам реализации, факторам, детерминирующим жизненный выбор личности.

Ключевые слова: жизненный путь, жизненная стратегия, жизнедеятельность, структура личности.

Serbin-Zcherdecka I. A.

competitor of department of the differential and special
psychology of the Odessa I. I. Mechnikov national university
Dvorianskaya street, 2, Odessa, 65082, Ukraine, s.v.odessa@mail.ru.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF LIFE CHOICE OF PERSONALITY

Abstract

Life choice of human-being- choice in the bifurcation point of course of life, that is a subjective process and result of the motivated ranging of values and advantage of internal responsibility, unchanging accompanied by the certain feeling (by emotions), by conations. But a life choice depends not only on knowledge, consciousness, unconsciousness, but also from personality on the whole. Life decisions as an answer to personality for those or other circumstances and events is the effect of integral structure of personality, that refracts, all external actions — events and circumstances of life. Life choices that is initiated by personality, in most cases fully answer her character and her general structure, although a man can overcome itself and to carry out acts consciously despite the character. The subjective constituents of choice contain separate descriptions that so closely associate inter self, that it allows to talk about their system influence on the life choice of man. Harmonization of co-operation of data of constituents —necessity-motivated, emotionally-volitional, cognition, axial, stereotypes and discipline — is able to promote expediency of choice. Otherwise at repressing influence of any constituent in the process of choice or at presence of the defect possible deviations and eliminated choice of inadequate or asocial possibility.

Key words: life, life strategy, livelihoods, personality structure.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2014